

Situația creștinilor în Peninsula Balcanică în epoca otomană Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

Prof. Dr. Paul BRUSANOWSKI*

Rezumat:

Unul dintre cele mai delicate subiecte din domeniul istoriei sud-estului Europei privește secolele în care această regiune s-a aflat sub dominație otomană. Istoriografiile greacă, sârbă și bulgară accentuează caracterul negativ al dominației otomane, considerând-o drept o cezură în istoriile lor naționale. Lucrările istoricilor români din perioade mai îndepărtate (dar și mai recente) atrag de multe ori atenția asupra pericolului constituit de otomani pentru țările românești de la nord de Dunăre. Presentul studiu prezintă succint și sintetic principalele instituții și atitudini de guvernare ale otomanilor în Balcani, precum și repercusiunile asupra popoarelor creștine din Peninsula Balcanică.

Cuvinte cheie:

Imperiul Otoman, convertiți, raia, millet, cripto-creștini.

Într-un ghid turistic al vechiului Constantinopol creștin, istoricul german Rudolf Grulich afirma:

„Dominația turcească constituie până astăzi pentru popoarele creștine din Balcani o traumă. Această epocă din trecut este prezentată de greci, bulgari și sârbi doar negativ. Corespunde însă aceasta realității de fapt? Cum s-au comportat alți cuceritori în acele vremuri? Cum au trăit musulmanii după *reconquista* spaniolă în Peninsula Iberică? Cum s-au comportat după Reformă principii creștini cu supușii lor tot creștini, dar de altă confesiune?

---

* Dr. Paul Bruszanowski, profesor la Facultatea de Teologie *Andrei Șaguna* din cadrul Universității *Lucian Blaga* din Sibiu. E-mail: pbrusan@yahoo.de.

Prof. Dr. Paul Brusanowski

Oare nu a fost valabil în acest caz principiul *Cuius regio, eius religio*? Nu au fost oare alungați, din cauza religiei lor, musulmani și evrei din Spania, hughenoți din Franța, frați boemi și protestanți salzburghezi din țările habsburgice? Să privim deci mai îndeaproape: Cum au trăit creștinii sub Semilună?”¹.

Într-adevăr, unul dintre cele mai delicate subiecte din domeniul istoriei sud-estului Europei privește secolele în care această regiune s-a aflat sub dominație otomană. Istoriografiile greacă, sârbă și bulgară accentuează caracterul negativ al dominației otomane, considerând-o drept o cezură în istoriile lor naționale. Lucrările istoricilor români din perioade mai îndepărtate (dar și mai recente) atrag de multe ori atenția asupra pericolului constituit de otomani pentru țările românești de la nord de Dunăre. Există totuși și excepții. Cel mai important istoric român, Nicolae Iorga, a analizat natura dominației otomane într-o lucrare prilejuită de războaiele balcanice din a doua decadă a secolului trecut:

„A fost situația creștinilor în Împărăția turcească așa cum se înfățișează în broșurile de polemică și de propagandă? Au fost oare raialele supuse 500 de ani unei apăsări sistematice, dușmane [...], și, în tot acest timp, oamenii despoiați, prigoniiți, siliți la renegare, loviți și uciși după bunul plac al organelor cârmuirii...? Trebuie să răspundem hotărât: Nu. Dacă ar fi fost așa, cu toată organizarea lor admirabilă, netăgăduit superioară aceleia a țărilor creștine din centrul și Apusul Europei, această dominație nu s-ar fi putut menține atâta vreme”².

Pornind de la aceste citate, intenționez ca în prezentul studiu să prezint succint și sintetic principalele instituții și atitudini de guvernare ale otomanilor în Balcani, precum și repercusiunile asupra popoarelor creștine din Peninsula Balcanică.

*

Imperiul Otoman a fost un stat absolutist, birocratic și agrar. Totuși, nu a avut o administrație uniformă și centralizată. Succesul otomanilor de-a lungul atâtor veacuri s-a datorat faptului că au acceptat diversitatea și autonomia teritoriilor pe care le stăpâneau, guvernând prin metode și practici administrative flexibile. Important a fost faptul ca provinciile să-și plătească la timp impozitele către vistieria centrală a Porții. Precum a afirmat tot Nicolae Iorga, într-o altă lucrare de-a sa:

„Peste tot s-a lăsat să se desfășoare în continuare viața după vechile tipare de sute sau mii de ani [...]. Nimeni nu avea să se teamă pentru re-

¹ Rudolf Grulich, *Konstantinopel. Ein Reiseführer für Christen (= Texte zum Ost-West-Dialog 14)*, Gerhard Hess Verlag Ulm, 1998, p. 92.

² Nicolae Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, București, 1913, p. 29.

Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

ligia și naționalitatea sa [...]. Nimeni nu i-a luat țăranului pământul, nici orășeanului prăvălia sau atelierul, nici preotului biserica, în care continua, ca mai înainte, să se desfășoare slujba divină creștină. Cadiul judeca după dreptul Coranului doar disputele alor lui sau pe cele în care erau implicați și turci sau musulmani; cine voia era liber să se adreseze oricând bătrânului satului (*protogeroi*), preotului sau chiar și mitropolitului, pentru a obține de la aceștia o rezolvare”³.

Practic, în Imperiul Otoman s-a putut realiza o interesantă sinteză culturală, îmbinând concepțiile despre stat și guvernare din întreg spațiul Orientului Mijlociu și al lumii est-mediteraneene (persane antice, arabe, selgiukide, mameluce și bizantine).

Sursele ideologiei imperiale și ale administrației otomane au fost:

- Tradiția luptătorilor *gazi*, de la frontierele cu regiunile „păgâne”. Astfel, otomanii au continuat războiul sfânt împotriva „păgânilor” creștini, pornit de lumea musulmană încă din primele decenii ale existenței sale. „Extinderea teritoriului islamic (*dar al-Islam*), în detrimentul spațiului războiului (*dar al-harb*), a constituit datoria otomanilor”⁴.
- Tradițiile „mamelucilor”. Sultanul guverna doar cu ajutorul unor sclavi, de origine nemusulmană, scoși sau aleși din sânul poporului lor și convertiți la islam. În acest fel au fost evitate lupte între diferitele triburi și grupări musulmane pentru tron⁵.
- Tradițiile imperiale arabe și persano-islamice ale „guvernării drepte”. Sultanul a fost păstorul turmei (*re'aya*-lei) sale, pe care i-a dat-o Dumnezeu în grijă. A fost obligat să respecte legea șariei, să ofere supușilor săi legalitate și protecția unei comunități islamice universale și drepte.⁶ Și, la fel ca în Imperiul selgiukizilor, sultanii otomani au integrat ulemalele în administrația statului (numind *qadi*, provinciali și o autoritate religioasă supremă – *shaykh al-Islam*)⁷. Sultanul guverna cu ajutorul unui *Diwan*, condus de un „mare vizir”⁸. Totodată, după cum se va constata în continuare, sultanul avea grijă ca să mențină intact „cercul echității”,

³ Idem, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 197-198.

⁴ Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule. 1354-1804* (= A History of East Central Europe V), University of Washington Press, Seattle and London, p. 8.

⁵ Mai pe larg despre sinteza realizată de sistemul guvernamental otoman, la H. Inalcik, *Imperiul Otoman*, p. 119-125, și Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge, 1988 (reprint 1995), p. 359-360.

⁶ Andrina Stiles, *Imperiul Otoman, 1450-1700*, București, 1995, p. 115.

⁷ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, București, 1996, p. 194, 198-199.

⁸ *Ibidem*, p. 184-185.

astfel ca fiecare membru al societății să-și poată îndeplini cum se cuvine îndatoririle sale⁹.

- Tradițiile de toleranță religioasă din vechiul Imperiu Persan. Sultanii au asigurat autonomia religioasă a diferitelor comunități religioase nemusulmane, instituind așa-numitul sistem al *millet*-ului (*melli* înseamnă în limba persană „națiune” sau „comunitate”)¹⁰. Au fost recunoscute trei astfel de milleturi: creștin ortodox (condus de patriarhul de la Constantinopol), creștin armean (condus de un patriarh armean) și iudaic (condus de marele rabin).

1. De la emiratul de graniță la sultanatul „ortodoxiei sunnite”

Imperiul Otoman s-a format dintr-unul din emiratele (*beylik*-urile) de la granița lumii turcice anatoliene cu Imperiul Bizantin, care își bazau legitimitatea prin luptele purtate cu soldații „necredincioși” bizantini. Aceste emirate de graniță s-au format ca asociații ale soldaților (*gazi*) care luptau în „războiul sfânt” împotriva creștinilor; în același timp, pe cealaltă parte a frontierei se aflau alți luptători ai *războiului sfânt*, însă de această dată creștini¹¹:

„Tabăra *gazi*-ilor musulmani și corespondenții lor, *akritoi*-ii greci, au dezvoltat o societate de frontieră aspră. Această societate a fost rezultatul a secole de războaie continue, în timpul cărora frontierele nu au fost niciodată stabilite în mod clar, iar autoritatea guvernului central a avut în regiunea de frontieră mai mult un caracter nominal. Acest teritoriu de frontieră al nimănu (*no man's land*), a atras spiritele aventuroase și libere de pe ambele părți; aceștia și-au făurit un mod de viață prin tâlhărirea părții adverse, justificându-și acțiunile prin apărarea credinței. Însă chiar și acest mod curios de viață a avut nevoie de reguli, iar ceea ce s-a dezvoltat în cele din urmă a fost un cod aspru de comportament și cavalerism, acceptat de ambele părți”¹².

Peter Sugar a atras atenția asupra caracterului mai degrabă eterodox al credinței religioase din cadrul acestor societăți militare de pe ambele părți ale frontierei:

„Atât *gazi*-ii, cât și *akritoi*-ii reprezentau luptători pentru credință, însă nici unii dintre ei nu aveau destulă și sofisticată înțelegere a înțeleșurilor adevărate ale religiilor pentru care luptau. Luptătorii de pe ambele părți erau susținători fanatici ai credinței lor, dar aceste credințe aveau puțin

---

⁹ A. Stiles, *op. cit.*, p. 116.

¹⁰ P. Sugar, *op. cit.*, p. 45.

¹¹ *Ibidem*, p. 9-14; H. Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, p. 45-48.

¹² P. Sugar, *op. cit.*, p. 9.

de-a face cu o corectă înțelegere și interpretare a respectivei religii. Aceste religii ale frontierei – împreună cu tot acest amestec creștin și musulman de superstiții, misticism și credințe tradiționale, uneori chiar păgâne – erau mult mai apropiate unele de altele, decât de versiunea oficială și corectă a Mărturisirilor de credință”¹³.

În partea anatoliană a acestei zone de frontieră s-au aflat mai multe emirate de luptători *gazi*: alături de cel condus de Osman I (1258-1324/26; întemeietorul dinastiei otomane, înrudit cu Șeyh Edeballi), a mai fost cel condus de Mehmet Bey din Aydin (care a reușit să cucerească în 1308 Birgi/Pyrgion) și să-și extindă stăpânirea până la Izmir (vechea Smyrna). Mai la nord, între emiratul de Aydin și cel al lui Osman, se afla emiratul Karasi, care a reușit să cucerească Manisa (vechea Magnesia). Se pare că emirii din Aydin aveau mai mult câștig de cauză în preluarea conducerii acestei societăți de luptători *gazi*, mai ales datorită faptului că bizantinii îi considerau cei mai în măsură să ofere mercenari în cadrul războiului civil bizantin dintre împărații Ioan VI Cantacuzino (1341 și 1347-1354) și Ioan V Paleologul (1341-1391)¹⁴. Totuși, începând din 1346, cel care a preluat sarcina asigurării cu mercenari a fost Orhan (1326-1360), fiul lui Osman. Acesta reușise în 1326 să cucerească importanta cetate Bursa, urmată apoi de Izmit (Nikomedia), Iznik (Nikaia) și Üsküdar (Scutari; chiar în fața orașului Constantinopol). Iar pe de altă parte, în 1345, Orhan a reușit anexarea emiratului Karasi. După cucerirea Bursei, la dispoziția lui Orhan s-a aflat un aparat administrativ eficient, fiind astfel capabil să pună bazele unui sistem administrativ otoman incipient. Pe de altă parte, Orhan a preluat modelul bizantin, angajând acum la rândul său mercenari creștini, pe care i-a integrat în unități de infanterie *yaya*. În felul acesta, și-a asigurat o oarecare slăbire a dependenței sale față de elementele turcice. Dintre acestea, persoanele dispuse să se supună unei discipline mai severe, au fost organizate în trupele de cavalerie *müsselem*, în timp ce trupele mai vechi și puțin dispuse la respectarea normelor de disciplină au constituit formațiunile de pradă, folosite în linia întâi împotriva dușmanilor (trupele *akingi*)¹⁵.

Așadar, poate fi observată asemănarea dintre cele două societăți de „luptători ai credinței” de pe ambele părți ale frontierei. Bizantinii se foloseau în luptele interne de mercenari turci musulmani, iar Orhan s-a folosit de mercenari greci creș-

¹³ *Ibidem*, p. 11.

¹⁴ În timp ce Ioan V Paleologul a fost sprijinit în războiul civil de emiratul turc Karasi, Ioan VI Cantacuzino a găsit sprijin în emiratul lui Orhan (Metin Kunt, „The Rise of the Ottomans”, în Michael Jones (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VI, Cambridge University Press, 2008, p. 847).

¹⁵ Stanford J. Shaw, *Das osmanische Reich und die moderne Türkei*, în *Der Islam II. Die islamischen Reiche nach dem Fall von Konstantinopel* (= Fischers Weltgeschichte XV), p. 25-28.

tini, integrați în armata emiratului său¹⁶. Punctul culminant al acțiunii lui Orhan I-a constituit construirea cetății – capului de pod peste strâmtoarea Dardanele, anume la Gelibolu (Gallipoli), în 1354, ceea ce a dus în cele din urmă la contrareacția bizantină, anume la înlăturarea lui Ioan VI de pe tron.

Fiul lui Orhan, Murad I (1360-1389), a continuat însă politica expansionistă otomană. În 1361 a cucerit capitala Traciei bizantine, Adrianopol, care, sub numele de Edirne, a devenit a doua capitală otomană. Dat fiind faptul că grâнарul Bizanțului se afla tocmai pe văile Traciei, împăratul bizantin Ioan V a fost nevoit să accepte vasalitatea otomană și să plătească tribut. Noua direcție a expansiunii conduse de Murad I a vizat statele slave din Balcani, măcinate de o veche rivalitate: Bulgaria și Serbia, învinse în 1371 pe râul Marica (la Cernomen/Ormenio). Statele balcanice au intrat astfel în sistemul de vasalitate otoman, alături de ceea ce mai rămăsese din Imperiul Bizantin. Pentru otomani, sistemul de vasalități a avut avantajul că asigura menținerea controlului militar, în contextul unei opoziții minime și fără să fie nevoie de a construi un sistem administrativ costisitor. În anii următori, au continuat campaniile militare atât înspre est și sud (Macedonia și Grecia), cât și înspre nord. Au fost cucerite Monastir (1382), Sofia (1385), Niș (1386), Tesalonic (1387)¹⁷. Bătălia decisivă a fost dată pe Câmpia Mierlei din Kosovo (1389). Otomanii au reușit să înfrângă armatele creștine balcanice, însă sultanul otoman Murad I a fost asasinat (ziua este celebrată de către sârbi ca *Vidovdan* – 28 iunie). Fiul său, Bayezid I Ildirim, a anexat apoi Bulgaria (1393 și 1396), pentru a răzbuca trădarea față de tatăl său. Totodată, a anexat și mai multe emirate turcești din Anatolia: Aydin, Saruhân, Menteșe, Hamîd, Germiyân, Kastamonu și Karaman (Konya – 1397), alungându-i pe emirii acestora. Bayezid I a reușit să facă față mării cruciade creștine antiotomane de la Nicopole (25 septembrie 1396), nu însă și campaniei uzbekului Timur Lenk (Tamerlan). Acesta din urmă a reușit să-l ia prizonier pe sultanul otoman, în bătălia de la Ankara, din 20 iulie 1402, cauza fiind deja vădita criză identitară a statului otoman, asupra căreia voi reveni mai jos¹⁸.

¹⁶ Marlene Kurz, „Christen unter islamischer Herrschaft: die *zimmi*-Verwaltung im Osmanischen Reich”, în *Christen und Muslime.... Interethnische Koexistenz in südosteuropäischen Peripheriegebieten*, ed. Thede Kahl, Cay Lienau (= *Religions und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa* 11), LIT, Wien – Berlin, 2009, p. 89-90.

¹⁷ Tesalonicul a fost cucerit după un asediu de patru ani (1383-1387). După înfrângerea otomană de la Ankara, orașul a revenit în Imperiul Bizantin (1403), dar în 1428 a fost cucerit de venețieni. A revenit în Imperiul Otoman abia în anul 1430 (Anthony Bryer, „Byzantium: the Roman Orthodox world”, în Christopher Allmand (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VII, Cambridge University Press, p. 777-778).

¹⁸ P. Sugar, *op. cit.*, p. 20-23. Nicolas Vatin, „Ascensiunea otomanilor (1362-1451)”, în *Istoria Imperiului otoman* (edit. Robert Mantran), București, BIC ALL, 2001, p. 33-50.

Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

În timp ce Osman a fost conducătorul militar al unei societăți semi-tribale, fiind în viața internă a tribului un egal între ceilalți aristocrați ai tribului său, urmașii săi au dobândit o autoritate din ce în ce mai mare, ridicându-se deasupra aristocrației turcești. Mărindu-se suprafața teritoriului controlat, a fost modificat și modul de administrație, desigur, în cadrele bizantine aflate în momentul cuceririi. Numeroși funcționari bizantini s-au pus în slujba noilor stăpânitori, fiind dispuși chiar să se convertească la islam. Pe de altă parte, Murad I și Bayezid au preluat, prin intermediul selgiukizilor, moștenirea culturii aulice clasice musulmane, în special instituțiile acesteia: ortodoxia islamică sunnită (în locul religiozității eterodoxe din epoca lui Osman), divan-ul condus de un vizir (cei mai mulți membri ai divanului au aparținut aristocrației turcești) și sistemul descentralizat de cultivare și exploatare a pământului, anume sistemul *timar*-elor)¹⁹. Așadar, în a doua jumătate a secolului XIV, natura statului otoman a cunoscut schimbări semnificative, fiind preluate tradiții bizantine și selgiukide, cele din urmă fiind însă precumpănitoare.

2. Rolul creștinilor și al renegaților creștini, convertiți la islam, în ascensiunea Imperiului Otoman

Precum am amintit mai sus, lui Orhan i s-au alăturat numeroși mercenari creștini, care au alcătuit trupele de infanterie *yaya* (din linia a doua a frontului, alături de trupele de cavalerie *müsselem*), în timp ce în linia întâi a frontului luptau formațiunile prădătoare (deosebit de temute) a *akingi*-ilor.

Legăturile dintre primii otomani și creștini nu s-au oprit însă aici:

„Printre soțiile lui Orhan au fost Theodora, fiica lui Ștefan IV Uroș, conducătorul Serbiei, și Maria, fiica împăratului bizantin Ioan VI Cantacuzinul. Una din soțiile lui Murad I a fost fiica împăratului Ioan V Paleologul, iar o alta, Tamara, a fost o prințesă bulgară, al cărei tată, Ioan Alexandru II Șișman, a deținut domnia la Târnovo. Printre soțiile lui Baiazid I a fost și fiica lui Ioan Huniade – Iancu de Hunedoara (Maria), apoi a lui Lazăr I al

¹⁹ *Timar*-ul era o feudă condiționată, acordată câte unei căpetenii militare, care avea „obligația de a întreține un număr oarecare de ostași-călări [...]. Aceasta ducea la crearea unei puternice forțe militare în care rolul principal revenea provinciilor” (M.A. Mehmet, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 136). „Termenul *timar* este de origine persană, înseamnă «a îngriji, a se îngriji de ceva». Instituția *timar*-ului este de origine pre-otomană; la otomani, atribuirea unui *timar* antrenează din partea deținătorului său, pe lângă obligativitatea serviciului militar, și pe aceea de a lucra *timar*-ul și de a percepe veniturile și taxele corespunzătoare” (Nicoară Beldiceanu, „Organizarea Imperiului otoman (sec. XV-XIX)”, în *Istoria Imperiului otoman*, p. 112, nota 1). Așadar, *timar*-ul este o continuare a vechii *iqta*’ din epoca selgiukidă și a *pronoia* din epoca bizantină. Mai pe larg, H. Inalcik, *op. cit.*, p. 207-222.

Prof. Dr. Paul Brusanowski

Serbiei (Despina), a lui Louis, contele de Salona (Maria) și o altă fiică, al cărei nume nu se păstrează, a împăratului Ioan V. Mehmet I a învinuit influența creștină în eșecul tatălui său și a renunțat la alianțele matrimoniale cu creștinii. Totuși, una din soțiile lui Murad II, Mara, a fost o prințesă creștină, fiica lui Gheorghe Brancovici al Serbiei. Iar printre numeroasele soții ale lui Mehmet II (Mohamed Cuceritorul), aflăm domnițe nobile creștine, incluzând una din familia Paleologos și o Comnena. Aceste alianțe matrimoniale nu ar fi importante, dacă nu ar lăsa să se întrevadă anumite politici ale Osmanilor față de provinciile europene”²⁰.

Pe de altă parte, aceste relații matrimoniale au avut urmări și asupra configurației instituțiilor otomane:

„Dat fiind faptul că otomanii începuseră atunci să-și dezvolte propriile instituții, membrii acestor suite creștine au dobândit o influență tot mai covârșitoare în configurarea ceremonialului aulic otoman. Sub aceste influențe, Murad și Bayezid s-au rupt de ținuta de emir, simplă și nomadă, a predecesorilor lor, și au început să se ascundă de propriul popor în spatele unor ierarhii și ceremonii bizantine complicate”²¹.

Precum a arătat și Nicolae Iorga, legăturile matrimoniale dintre marile familii imperiale și cneziale creștine, pe de o parte, și turci, pe de altă parte, nu s-au limitat doar la Curtea otomană:

„Numai o parte din bărbații de la conducerea Imperiului Otoman au fost de neam turc. Totuși, sultanii nu se puteau folosi de creștini în slujba statului, deși nu era vădită nici o ură împotriva acestora. Dimpotrivă, creștinii și turcii erau legați prin numeroase legături matrimoniale. Împărăteasa Eudokia, fiica lui Constantine Dragaș²² și soție a împăratului (bizantin Manuel II Paleologul), fusese căsătorită înainte cu un turc, avându-și proprii copii musulmani²³ [...]. Des erau văzuți în tabăra otomană prinți bizantini, precum Ioan VII, în calitate de oaspeți bineveniți. Prin două căsătorii bizantine, urmașii lui Osman au reușit să pătrundă în cercul dinastiilor recunoscute; alți conducători greci au urmat exemplul Cantacuzinilor și Paleologilor. Familia imperială de la Trapezunt nu a considerat că se înjosește, atunci când

²⁰ P. Sugar, *op. cit.*, p. 15-16.

²¹ Stanford J. Shaw, *op. cit.*, p. 37-38.

²² Constantine Dragaș (Dejanovic) a fost cneazul de Velbazhd (azi Kjustendil), situat în sud-vestul Bulgariei și în Macedonia actuală. A pierit în bătălia de la Rovine (17 mai 1395), luptând ca vasal alături de Bayezid I și de cneazul sârb Lazar.

²³ De fapt, Eudokia a fost mama lui Constantine Dragaș; pe fiica acestuia a chemat-o Helena, fiind mama ultimilor doi împărați bizantini: Ioan VIII (1425-1448) și Constantine XI Dragases (și-a luat astfel numele mamei sale; 1448-1453).

își mărita fete ortodoxe de rang înalt cu mari conducători turci din vecinătate [...]. De multă vreme pătrunseseră la Constantinopol tradiții turcești; pe *Hippodrom*-ul din fața Sfintei Sofia, prinții imperiali se puteau desfăta privind jocuri războinice otomane. Stăpânitorii otomani nu au fost văzuți de către creștinii din Rum ca niște conducători barbari de temut, ci dimpotrivă, drept monarhi de drept, care duceau mai departe vechea stăpânire a împăraților bizantini, chiar dacă nu sub formă creștină, fiind astfel demni de a purta titlul de basileu sau de țar [...].

Într-adevăr, cele două societăți, cea turcă și cea creștin-balcanică, se deosebeau doar după religie. Și pentru că otomanii nu aveau niciun motiv să renunțe la religia lor, așa s-au decis, nu foarte greu, unii creștini din Est să se convertească la islam [...]. Împreună cu religia, renegații și-au modificat și orientarea politică; de multe ori nici nu s-au mai gândit la conaționalii lor, iar aceștia nu aveau nici o speranță de la renegați [...]. Doar limba nu și-au pierdut-o, la fel ca și obiceiurile la care au continuat să țină. Numărul noilor otomani de limbă străină a fost așa de mare, încât un prizonier de război care a stat multă vreme în Turcia, țară pe care a părăsit-o abia în 1458, a putut să scrie aceste rânduri memorabile: «Abia dacă se aude limba turcă împrejurul sultanului, deoarece întreaga Curte și cei mai mulți dintre demnitari sunt formați din renegați. Celor născuți turci le erau prevăzute doar anumite demnități religioase»²⁴.

Acestor renegați de bunăvoie li s-au alăturat și o nouă categorie, a celor recrutați de autoritățile otomane din rândul creștinilor din Balcani. Este vorba de instituția numită *devşirme*. Practica aceasta este cunoscută în istoriografia balcanică drept „tribut al sângelui” (în lb. greacă: *paidomazoma – recoltă de copii*)²⁵: La câțiva ani odată, ofițeri otomani (care proveneau, la rândul lor, din tabăra *devşirme*) colindau satele creștine și alegeau tineri în vârstă de 8-22 ani. Aceștia erau considerați sclavi ai Porții (*kapikulari*), convertiți apoi la islam și educați în școli otomane. Cei aleși aveau șansa evoluției pe scara socială a imperiului. Musulmanii nu aveau această șansă, dat fiind faptul că în sistemul juridic islamic, musulmanii nu puteau deveni sclavi. Așadar, tinerii țărani turci, chiar dacă ar fi avut calitățile fizice și intelectuale necesare, nu puteau urca pe scara socială a imperiului, rămânând tot simpli țărani (de aceea, documentele menționează și încercări de mituire a ofițerilor de către țărani creștini și musulmani, pentru a li se recruta copiii)²⁶. În orice caz, practica *devşirme* a

²⁴ N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 476-478.

²⁵ Anthony Bryer, art. cit., p. 777.

²⁶ A. Stiles, *op. cit.*, p. 64-67; P. Sugar, *op. cit.*, p. 55-59; H. Inalcik, *op. cit.*, p. 168-171. Sistemul a fost desființat spre sfârșitul secolului al XVII-lea. Până atunci, conform lui P. Sugar, el afectase soarta a aproximativ 200.000 de tineri balcanici.

Prof. Dr. Paul Bruszanowski

fost necunoscută până atunci în lumea islamică și a fost ilegală din punctul de vedere al șariei.²⁷

Începutul acestei practici datează din timpul lui Murad I, interesat de formarea unei armate noi, care cuprindea *yeni ceri* (ieniceri, trupe de infanterie), în timp ce deținătorii de *timare* din provincii (*timarioții*), asigurau trupele de cavalerie (*spahi*).

În timpul lui Bayezid I Fulgerul (primul dintre otomani care a purtat titlul de *sultan*²⁸), tabăra *devşirme* a cunoscut o importanță din ce în ce mai mare, la fel ca și cea a renegaților de bunăvoie. Îndepărtarea sultanului de vechii tradiții de guvernare otomană (a luptătorilor *gazi*), a dus la catastrofa înfrângere de către armata lui Timur Lenk, în bătălia de la Ankara²⁹:

„Bayezid I a fost foarte nepopular în numeroase cercuri ale societății turcice. Este bine știut faptul că a pierdut bătălia de la Ankara deoarece doar armatele sale creștine i-au rămas loiale, în timp ce numeroase unități de luptă musulmane au dezertat. *Gazi*-ii au respins tratamentul *illegal* față de prinții musulmani. Familiile de frunte turcești (descendente ale primilor *gazi* care luptaseră cu atât de mare succes, precum și ale celor care s-au aliat cu Osmanii încă de la început și au dobândit bogăție și poziții de conducere) au respins tendințele tot mai *bizantine* ale sultanului: centralizarea din ce în ce mai mare a puterii, apoi Curtea care tindea să devină într-o măsură tot mai mare imperială, precum și alte influențe noi în administrație, inclusiv folosirea sclavilor în procesul de conducere și de decizie; toate aceste măsuri le diminuau practic poziția. Ambele aceste categorii (ale vechilor familii turcice – n.n.) l-au acuzat pe Bayezid nu doar că ar fi abandonat tradiția luptătorilor *gazi*, ci chiar că ar fi fost un musulman rău, deoarece ar fi fost prea supus influenței mamei și soției sale creștine, precum și a prietenilor săi europeni. Desigur că Bayezid nu a fost interesat de schimbarea religiei sale; însă el dorea să devină un conducător universal, iar interesul său față de o religie cu tendințe eclecticice (decât față de cea aflată la modă), l-au determinat să fie mai tolerant față de alte religii, decât ar fi fost permis în cadrul regulilor stricte ale islamului ortodox. În același timp, el a fost interesat să diminueze antagonismul religios”³⁰.

Rivalitatea dintre vechea aristocrație turcă și renegați (de bunăvoie sau recrutați prin sistemul *devşirme*) a stat la baza evoluției statului otoman după

²⁷ M. Kunt, art. cit., p. 860.

²⁸ *Ibidem*, p. 854.

²⁹ Stanford J. Shaw, *op. cit.*, p. 42.

³⁰ P. Sugar, *op. cit.*, p. 23-24.

Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

căderea lui Bayezid I în prizonierat și până la cucerirea Constantinopolului. În 1402, statul otoman se afla în descompunere; în Anatolia apăruseră vechile emirate turcești sub suzeranitatea mongolă, conduse de fiii lui Bayezid I, iar în Balcani vasalii creștini tindeau să scuture supremația otomană, deși, cum arată și Peter Sugar, a existat o pătură de negustori (care se bucura de un larg sprijin în rândul populației), interesată de refacerea statului otoman:

„La nivelul social înalt, au existat interese comerciale importante. Aceste persoane au fost nerăbdătoare în restabilirea unor condiții *normale*. Ei nu au fost ostili față de acele caracteristici «bizantine», care nu numai că au favorizat producția și comerțul, ci au și făcut posibile legăturile de afaceri străine. Pentru ei, reunificarea vestului Anatoliei, prin care treceau numeroase și importante rute comerciale, a fost de primă importanță, chiar dacă aceasta a implicat re-absorbția propriilor terenuri și a principatelor turcice în statul otoman. Mic, din punct de vedere numeric, dar fără un angajament religios ferm, acest element avea nevoie de sprijin în masa mare a populației. A găsit un astfel de sprijin, în principal în Europa, printre cei care au fost nemulțumiți de secole de dispute și de persecuții religioase, și care, deși au socotit practicile otomane preferabile celor precedente, au dorit să meargă mai departe, la o proto-democrație elementară, care includea egalitatea și libertate religioasă. Acest element a jucat un rol important în războiul civil care a restaurat Imperiul Otoman. Semnificația acestui fapt este covârșitoare. Statul otoman, extrem de elitist și de ierarhic, datorează renașterea sa acestui sprijin de la baza societății. Deși condus de familii musulmane, de multe ori de origine europeană, în principal grecească, această facțiune nu a încercat să consolideze Bizanțul sau să recreeze diferitele state balcanice. A încercat mai degrabă să reconstruiască domeniul otoman tradițional”³¹.

În timp ce vasalii din Balcani l-au sprijinit pe fiul mai mare al lui Bayezid, anume pe Süleyman Şah (cu reședința la Edirne), Mircea cel Bătrân l-a sprijinit pe fiul mai mic, Musa³² (cu reședința la Bursa; acesta a reușit să-l elimine pe Süleyman în anul 1411 și aproape să reunească partea europeană cu cea asiatică a statului otoman). Totuși, emirii turci din Anatolia l-au sprijinit cu succes pe un al treilea fiu, anume Mehmet, în schimbul promisiunii acestuia de a reveni la vechile tradiții ale luptătorilor *gazi* și de a elimina instituția *sclavilor Porții – Kapikulari*, considerată neislamică. În pofida acestui fapt, Mehmet I (1413-1420), restauratorul statului otoman, a reușit să mențină trupele de *ieniceri* (în calitate de gardă

³¹ *Ibidem*, p. 24.

³² Tasin Gemil, *Romanians and Ottomans in the XIVth-XVth Centuries*, Encyclopaedia Publishing House, București, 2009, p. 121-131.

personală), fără însă să le extindă. Sultanul Murad II (1420-1451) a știut însă să tragă foloase din rivalitatea dintre cele două grupări, sprijinind astfel în anumite rânduri tabăra renegaților, căreia i-a oferit numeroase *timar*-uri în Balcani. Miza principală în cadrul acestei rivalități a fost continuarea sau nu a cuceririlor din Europa. Într-adevăr, dat fiind faptul că o politică expansionistă din Balcani asigura o întărire a partidei *devşirme* în fața taberei turcești, renegații au sprijinit organizarea de noi campanii în Europa. Pe de altă parte, aristocrația turcească și-a modificat radical opțiunile de la început, împotrivindu-se oricărei expansiuni în Europa până la încorporarea deplină a teritoriilor cucerite în statul otoman³³.

În anul 1434, Murad II a pornit din nou campaniile împotriva Serbiei, Ungariei și Țării Românești. A cucerit Serbia (cu excepția Belgradului), care a fost anexată în 1439 și împărțită în timare în favoarea renegaților. Trupele de pradă *akingi* au fost trimise în Țara Românească și în Ungaria (Transilvania), fiind însă învinse de Iancu de Hunedoara. A urmat campania acestuia din urmă în Balcani (Iancu a cucerit Sofia și Niș, amenințând chiar capitala otomană de la Edirne/Adrianopol). Murad II a reușit totuși să-l înfrângă pe Iancu de Hunedoara la Izladi (Zlatica), la 24 noiembrie 1443. Ambele părți însă au decis semnarea unui armistițiu. Iar la cererile aristocrației turcești tot mai insistente, sultanul a decis semnarea, în iunie 1444, a unei păci cu Ungaria, prin care Serbia a fost declarată independentă, iar Țara Românească oferită Ungariei. Apoi Murad II a încheiat un tratat de pace și cu emiratul de Karaman (Konya), după care a abdicat în favoarea fiului său Mehmet II (Mohamed Cuceritorul), și s-a decis să se retragă într-o viață de contemplație în Anatolia³⁴. Însă la presiunea papalității, a fost organizată o nouă cruciadă antiotomană, la care s-au aliat Ungaria, Veneția și Serbia. Ultimele două însă au defectat, de teamă să nu-și strice relațiile cu Curtea otomană. Astfel, Veneția a întârziat să blocheze Bosforul, permițând deplasarea trupelor otomane (la a căror conducere a revenit Murad II) din Anatolia în Balcani, iar despotul Gheorghe Brancovici al Serbiei a refuzat să sprijine militar trupele cruciaților. Aceștia au fost înfrânți zdrobitor la Varna (10 noiembrie 1444), ceea ce a dat câștig de cauză taberei *devşirme* împotriva aristocrației turce³⁵.

Sultanul Mehmet II a fost susținut încă de la început de renegați, iar după preluarea puterii (în 1451, în urma morții lui Murad II), a decis cucerirea Constantinopolului. Din nou a ieșit la iveală rivalitatea dintre aristocrația turcă și tabăra *devşirme*. În timp ce primii au ridicat îndoiele cu privire la posibilitatea cuceririi marelui oraș, renegații au susținut intenția tânărului sultan. Cucerirea, la 29 mai 1453, a Constantinopolului a inaugurat o nouă epocă în istoria Imperiului Otoman:

³³ Stanford J. Shaw, *op. cit.*, p. 48.

³⁴ Tasin Gemil, *op. cit.*, p. 154-162.

³⁵ Nicolas Vatin, *art. cit.*, p. 64-67.

„În interior a însemnat începutul sfârșitului dominației aristocrației turce. Çandarlı Halil Paşa și-a pierdut funcția de mare vizir și, împreună cu numeroși alți susținători de-ai săi (cărora li s-au confiscat averile), arestați, sub motivul, parțial adevărat, că opoziția lor la cucerirea Constantinopolului s-a datorat relației trădătoare cu bizantinii. Membrii taberei *devşirme* au obținut acum posibilitatea de a prelua conducerea politică, potrivită cu poziția lor militară și financiară pe care și-o câștigaseră de-a lungul atâtor ani”³⁶.

Precum afirmă și istoricul turc din România, Tasin Gemil:

„În timpul lui Mehmet II, sclavii sultanului au devenit preponderenți în conducerea imperiului, în timp ce s-a diminuat importanța grupărilor aristocratice vechi, cum ar fi puternicele familii de la granițele Rumeliei sau demnitarii și învățații aristocrați turci. În mod semnificativ, imediat după cucerirea Constantinopolului, Mehmet II a ordonat executarea marelui vizir Çandarlı Paşa, punând astfel capăt primatului aristocrației turce în conducerea otomană. Iar după 1453, cei mai mulți mari viziri au fost sclavi de origine creștină slavă”³⁷.

Într-adevăr, din cei 71 de mari viziri dintre anii 1453-1676, doar 13 au fost de origine turcă (în cea mai mare parte, fii de renegați), în timp ce 22 au fost de origine slavă (sârbi, bosniaci, croați), 20 de origine albaneză, 7 greacă și 9 de alte patru etnii³⁸.

Prin urmare, trebuie făcută o deosebire dintre termenii *turc* și *otoman*, pe care foarte mulți îi confundă³⁹. În epoca clasică a imperiului, majoritatea turcilor nu au fost otomani, iar majoritatea otomanilor nu au fost turci. Otomanii reprezentau o clasă socială, elita conducătoare a statului, atât la Istanbul, cât și în unitățile administrativ-teritoriale. În perioada de glorie a imperiului, cei mai mulți otomani au fost de origine europeană (greci, sârbi, albanezi, chiar și italieni, unguri, germani, francezi, însă aproape niciodată români), născuți creștini și convertiți la islam, cu educație înaltă (cei mai mulți cunoșteau și limbile persană și arabă), *sclavi ai Porții*, dar cu multă putere și avere⁴⁰.

³⁶ Stanford J. Shaw, *op. cit.*, p. 52.

³⁷ Tasin Gemil, *op. cit.*, p. 172

³⁸ Aceste date au fost calculate după M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 382-289. Nu este astfel de mirare că limba slavă era a doua limbă vorbită la Poarta Otomană (N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, p. 188). Prin sistemul *devşirme* se evita nașterea unei clase conducătoare care ar fi putut trăda, din interese de clan sau de putere, statul. Toți demnitarii otomani, fiind sclavi, erau obligați cu prețul vieții să fie loiali față de sultan. Acesta avea drept de viață și de moarte asupra lor.

³⁹ E.g. Ernst Christoph Suttner, „Zur Rechtslage nicht-muslimischer Volksgruppen im europäischen Teil des Osmanischen Reichs”, in *Christen und Muslime*..., p. 75-83. Suttner scrie că cei convertiți deveneau „turci”.

⁴⁰ Din punct de vedere etnic, „majoritatea turcilor nu erau otomani și majoritatea otomanilor nu erau turci” (A. Stiles, *op. cit.*, p. 7-8).

Prof. Dr. Paul Brusanowski

Revenind la sistemul *devşirme*,

„este simplu de a-l condamna, pentru că el a impus, pe de o parte, despărțirea de familie, patrie și religie ca precondiție pentru avansarea în slujba statului, iar pe de altă parte, convertirea la islam ca principală condiție pentru intrarea în clasa dominantă. Însă aceste cerințe nu au constituit altceva decât manifestări naturale ale societății respective, deoarece în societatea otomană, la fel ca și în Europa acelor vremuri, religia constituia chestiunea cea mai importantă din viața individului. Religia nu constituia doar exprimarea de către o persoană sau de către un grup de oameni a unor convingeri cu privire la viață și la poziția individului, ci era asigurarea obligatorie cu privire la comportamentul just, anume a poziționării corecte a omului în domeniile vieții. Oamenii vorbeau, acționau, munceau, se căsătoreau, cumpărau, vindeau, moșteneau și mureau, observând prescripțiile propriei religii. Religia lor se manifesta prin modul în care vorbeau, prin hainele pe care le purtau. Întreaga existență omenească se exprima prin forme religioase, fiind determinată de acestea. De aceea, a fost foarte natural ca schimbările de statut social să fie urmate și de o schimbare în domeniul religios. Și tot la fel de natural a fost ca o schimbare de religie să fie pentru fiecare un mijloc de a dobândi caracteristicile care îi deschideau intrarea într-o nouă clasă. În multe cazuri, convertirea se petrecea doar la suprafață; ceea ce era important era obținerea condițiilor necesare pentru avansare, în timp ce vechile convingeri și tradiții, precum și legăturile de familie, deși ținute în secret, rămâneau la fel de puternice și importante”⁴¹.

Într-adevăr, mulți dintre acești renegați (de bunăvoie sau prin sistemul *devşirme*) au fost tot timpul conștienți de originea lor creștină. În ultimii ani ai vieții, marele vizir Mehmet Sokolli se lăuda cu presupusa sa origine din familia despoților sârbi. Faptul că înainte de a fi recrutat prin sistemul *devşirme* fusese crâșnic, explică atașamentul său lăuntric pentru poporul și Biserica în care se născuse, astfel că în 1557 a reînființat Patriarhia sârbă din Ipek (Peć), numindu-l în funcția de patriarh pe fratele său Macarie⁴².

3. Absolutismul sultanului otoman

Otomanii au readus în actualitate vechea măreție a suveranului islamic, păstor al turmei acordată lui în grijă de Dumnezeu. Mai mult decât atât, după cucerirea Constantinopolului, intenția lui Mehmet II Cuceritorul a fost de a uni „în propria sa

---

⁴¹ Stanford J. Shaw, *op. cit.*, p. 90-91.

⁴² Nicole Iorga, *op. cit.*, III, p. 167.

Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

persoană tradițiile islamice, turcești și romane ale suveranității universale”. Șase decenii mai târziu, după înfrângerea ultimului sultan mameluc, sultanul Selim I a dobândit în moscheea din Alep și în prezența „califului din umbră” al-Mutawakkil III, titlul de „servitor al orașelor Mecca și Medina”, devenind practic cel mai important conducător al lumii musulmane (pentru aceasta a adus relicvele sfinte ale profetului Muhammad de la Mecca la Istanbul). Urmașul lui Selim I, Süleyman Magnificul, a emis pretenții asupra *califatului suprem*, folosind titlul de *calif al musulmanilor*⁴³. Astfel a reunit în aceeași persoană autoritatea spirituală a califului și cea seculară a sultanului, în dorința de a reînvia vremurile glorioase ale primilor califi. Totodată însă, a „investit instituția califatului cu o nouă semnificație, bazându-și conceptul nu pe doctrinele clasice, ci pe principiile *gaza*-iei – Războiul sfânt”⁴⁴.

Însă „când Suleyman I și-a asumat calitatea de apărător al lumii islamice, acesta a fost doar un aspect al politicii sale universale. În Europa (el a refuzat să recunoască dreptul lui Carol V la titlul de împărat, recunoscându-l doar ca rege al Spaniei și încurajând orice forțe care s-au opus pretenției lui Carol de suveranitate peste întregul Apus al creștinătății”⁴⁵. Așadar, Süleyman s-a considerat urmașul legitim al împăraților romani și al basileilor bizantini.

Din moment ce s-au considerat apărători ai religiei islamice, este de la sine înțeles că sultanii otomani au așezat la baza statului șaria. Însă, spre deosebire de suveranii imperiilor islamice precedente, otomanii nu s-au mărginit doar la folosirea cutumelor de drept, ci le-au și codificat în așa-numitele *Kanunname*-le, termen care s-ar traduce prin „Cărți ale legilor”. Nu este de mirare faptul că cel care a poruncit să fie strânse primele astfel de codificări a fost tocmai Mehmet II Cuceritorul. Pe baza pretenției sale de suveranitate universală, s-a decis să rupă cu tradiția și să recunoască, pe lângă legea religioasă islamică, și un cod de legi menit să rezolve problemele de natură politico-statală și socială, neluate deloc în seamă de șaria. Se remarcă, așadar, că termenul grecesc *kanon*, care desemnează norma religioasă creștină, a fost folosit de către otomani cu sensul de lege civilă, de stat: „Sultanul poruncește codificarea *kanun*-urilor otomane, deoarece aceste reglementări sunt esențiale pentru prosperitatea în afacerile (treburile) lumii și pentru regularizarea afacerilor (treburilor) supușilor”⁴⁶.

Prima *kanunname* a fost redactată curând după cucerirea Constantinopolului și avea drept obiect reglementarea organizării *re'aya*-lelor (ținând cont în special de deosebirea dintre musulmani și nemusulmani). În 1476 a apărut și cea de-a

⁴³ Ultimul reprezentant al dinastiei abbaside, califul din umbră, al-Mutawakkil III, a primit permisiunea de la Süleyman Magnificul să se reîntoarcă în Egipt, unde a murit în 1543 (A. Clot, *op. cit.*, p. 287).

⁴⁴ H. Inalcik, *op. cit.*, p. 109, 79 și 110.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 111.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 158.

Prof. Dr. Paul Bruszanowski

doua *kanunname*, care se referea la principiile organizării de stat, indicând funcționarii superiori din conducerea imperiului și Palatului, împreună cu atribuțiile, avansările, rangurile, veniturile și rentele viagere, aspecte de protocol și pedepsele lor. Aceste două *kanunname*-le, numite împreună *kanun-i osmani*, au fost completate ulterior de viitorii sultani⁴⁷. Precum afirmă și Tasin Gemil:

„Faimosul cod legal – *kanunname* al lui Mehmet II a instituționalizat puterea centralizată și autoritatea absolută a sultanului. Aceste *Kanunname*-le au constituit de fapt sinteza unor coduri legale și administrative otomane timpurii. Deși au suferit ulterior schimbări, în special în epoca lui Suleyman Magnificul (1520-1566), codurile legale ale lui Mehmet II au rămas fundamentul administrativ al Imperiului Otoman”⁴⁸.

După cum arată H. Inalcik, „*Kanun*-ul otoman, formulat prin *ferman*-e – «oricare dintre ordinele sultanului este legea sultanului» – era astfel un set de reglementări pe care fiecare dintre sultani le-a legiferat după cum circumstanțele le-au reclamat. Ele (*ferman*-ele) au confirmat așadar, întotdeauna, un nou conducător urcat pe tron. Legea fundamentală și imuabilă a fost *șeriatul* (forma turcească a termenului arab *shari'ah*), legea religioasă a Islamului. *Ferman*-ele au conținut întotdeauna o formulă ce menționa că legiferarea era conformă cu *șeriatul* și cu *kanun*-ul stabilit mai înainte”⁴⁹.

Este important de menționat că:

„istoria turcilor otomani a stabilit clar faptul că sultanii au exercitat dreptul legislativ în conformitate cu necesitățile timpului și ale spațiului geografic; ei au exercitat acest drept în maniera de a suplimenta sau de a îmbunătăți legea existentă; în ceea ce privește frazeologia legală, ei au legiferat *juris adjuvandi et supplendi causa* și *juris corrigenda causa*, și, de asemenea, precum au remarcat corect unii specialiști, ei au făcut aceasta de câte ori au considerat că astfel putea fi soluționată o necesitate politică”⁵⁰.

4. Societatea otomană și tradiția imperială persano-islamică a „gubernării drepte”

Fiecare persoană avea în societatea otomană locul său bine stabilit, în funcție de ocupația și religia sa, precum și de categoria socială din care făcea parte⁵¹.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 161.

⁴⁸ Tasin Gemil, *op. cit.*, p. 175; Marlene Kurz, art. cit., p. 89-90.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 158.

⁵⁰ Theodore H. Papadopoulos, *Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Second Edition with supplementary material, Variorum, 1990, p. 6.

⁵¹ „O limită (*hadd*) clară stabilea poziția fiecărui individ în societate. Nimeni nu putea depăși această limită, fiecare avea dreptul, ba chiar și obligația, de a se împotrivi violării acestei *hadd*” (P. Sugar, *op. cit.*, p. 32).

Rolul convertițiilor la islam în constituirea statului otoman

Între clasele sociale exista o relație de interdependență circulară, numită *Cercul echității*, care se baza pe diferența esențială între clasa cârmuitoare otomană și clasa plătitoare de dări, numită *re'aya* sau turmă⁵².

Clasa otomanilor cuprindea patru categorii diferite: funcționarii Palatului imperial (*mülkiye*), vistiernicii (*kalemiye*), militarii (*seyfiye*) și ulemalele (*ilmiye*)⁵³.

„Turma” sultanului sau *re'aya*-ua (în istoriografie se mai folosește și forma de plural: *re'aya*-le) constituia „clasa țăranilor plătitori de impozit”. Din ea făceau parte turcii născuți musulmani și grupul *dhimmi*, persoane de altă religie decât cea musulmană. Fie musulmani, creștini sau evrei, toți membrii turmei sultanului erau oameni liberi, dar legați de glie⁵⁴. Din rândul raialelor de confesiune creștină se recrutau, prin sistemul *devşirme*, sclavii Porții care urmau apoi pregătirea necesară pentru a deveni funcționari ai palatului, militari⁵⁵ sau vistiernici (ulemalele erau recrutate de obicei din rândul celor născuți musulmani).

În același sistem guvernamental otoman, sultanului îi revenea rolul să vegheze ca acest *cerc al echității*, amintit mai sus, să nu se rupă. Prin aceasta, otomanii au preluat tradițiile guvernării drepte, instaurate în Orient încă din epoca Imperiului Persan sasanid, anume de către Chosroe I (531-579). Reformele lui Chosroe I au vizat, după revolta egalitaristă (cvasi-comunistă) condusă de Mazdak, crearea unei societăți armonioase, în care fiecare clasă socială să fie complementară celeilalte. Poporul de rând a dobândit, în viziunea șahinșahului reformator, o importanță deosebită. Nu doar că a fost îmbunătățit sistemul de impozitare, ci a fost stabilită și o metodă de control. Din lucrarea *Karnamag* sau „Cartea cu faptele” șahinșahului, reiese că judecătorii de districte și sate erau obligați să-i întrebe pe țăranii con-

⁵² A. Stiles, *op. cit.*, p. 115-116.

⁵³ Pe larg la P. Sugar, *op. cit.*, p. 34-43. *Ulemalele*, la fel ca și toți ceilalți funcționari otomani, au cunoscut o ierarhizare destul de rigidă, în funcție de pregătire și de tipul de medresă absolvită. La baza piramidei se aflau muftiții și qadiii din târgurile mici. Urmau qadiii de orașe și apoi cei pentru 32 de orașe mai importante. „Clerul superior” era alcătuit din qadiii orașelor Mecca, Medina, Edirne, Bursa, Cairo, Damasc, Alep și Ierusalim), apoi de qadiul din Istanbul și cei doi *kadiasker*-i din Anadolia și Rumelia. Cel din urmă purta și titlul de *sheyh ül-Islam*. Clericii superiori erau cei care asistau la jurămintele de instalare ale noilor sultani; tot ei aveau dreptul teoretic de a-i depune pe sultanii și pe marii viziri care nu respectau normele șariei. Totuși, din punct de vedere practic, sultanul era șeful religios al comunității islamice din imperiu; el îi numea și destitua pe qadii. *Sheyhk ül-Islam*-ul era șeful ulemalelor. Datoria lui era de a emite decrete religioase (*fetva*), care cuprindeau răspunsuri scrise pentru toate problemele care cădeau sub incidența legii șariei. După secolul al XVI-lea, rolul lui a căpătat o importanță tot mai mare (dobândind controlul asupra funcției de *qadi*, fiind, așadar, un fel de ministru al justiției); totodată, a crescut însă și dependența de autoritatea politică (H. Inalcik, *op. cit.*, p. 350-352 și 194).

⁵⁴ A. Stiles, *op. cit.*, p. 9. Mai pe larg, P. Sugar, *op. cit.*, p. 43-49, și H. Inalcik, *op. cit.*, p. 212-215.

⁵⁵ Armatele de ieniceri, înfruntate secole de-a rândul de domnitorii români, proveneau tot din clasa *devşirme*, nefiind etnici turci.

Prof. Dr. Paul Brusanowski

tribuabili, fără cunoștința proprietarilor domeniului și a încasatorilor de impozite, dacă dările erau impuse și colectate corect. Rapoartele sigilate ale acestor judecători urmau apoi să fie analizate și centralizate de autorități (începând de la *dehqan*-i la organele superioare)⁵⁶. *Motto*-ul Imperiului iranian renăscut prevedea:

„Cu dreptate și moderație poporul va produce mai mult, veniturile din taxe vor crește și statul se va dezvolta bogat și puternic. Justiția este fundamentul unui stat puternic”⁵⁷.

Potrivit istoricului musulman Mas’udi, Chosroe I a vizat chiar realizarea unui cerc al echității sociale, exprimat prin următorul silogism:

„1. Regalitatea se bazează pe armată; 2. Armata se bazează pe bani; 3. Banii se bazează pe haraci (impozitul funciar); 4. Haraciul se bazează pe cultivarea pământului; 5. Cultivarea pământului se bazează pe dreptate; 6. Dreptatea se bazează pe integritatea funcționarilor publici; 7. Integritatea funcționarilor se bazează pe credibilitatea vizirilor; 8. În fruntea întregului sistem se află vigilența regelui față de propriile înclinații și capacitatea sa ca să le dirijeze în așa fel, încât el să le stăpânească, și nu cumva ele să-l stăpânească pe el”⁵⁸.

Această concepție de guvernare a rămas vie în Orientul Mijlociu și în Asia centrală, astfel că unul din conducătorii statului turc al Qara-Khanizilor (situat în Turkestanul chinezesc în secolele XI-XII), a exprimat aceeași concepție despre stat, care s-a regăsit mai apoi în toate operele islamice de teorie politică:

„Pentru a conduce statul, este nevoie de o mare armată. Pentru a întreține trupele, este nevoie de o mare bogăție. Pentru a obține această avuție, poporul trebuie să fie prosper. Pentru ca poporul să fie prosper, legile trebuie să fie juste. Dacă una singură din acestea este neglijată, statul se va prăbuși”⁵⁹.

Ulterior, în Sultanatul selgiucid, cei doi importanți filosofi și oameni politici, al-Ghazali și Nizam al-Mulk, au reluat și aplicat în mod practic vechile teorii guvernamentale din timpul lui Chosroe I. Pe de o parte, sultanilor li s-a acordat o legitimitate religioasă, fiind considerați „umbre ale lui Dumnezeu pe pământ”. Apoi a fost reluată ideea *cercului echității*, considerându-se că principala îndatorire a sultanilor era menținerea prosperității societății islamice, prin împărțirea dreptății și prin purtarea de grijă ca toți indivizii să-și poată îndeplini după cuviință îndatoririle care le reveneau ca membri ai claselor sociale în care i-a orânduit Dumnezeu:

⁵⁶ Josef Wiesehöfer, *Das antike Persien. Von 550 v. Chr. Bis 650 n. Chr.*, Artemis und Winkler, Zürich, 1993, p. 236.

⁵⁷ Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 120.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 254-255.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 120.

Rolul convertițiilor la islam în constituirea statului otoman

„Stabilitatea imperiului (statului – *daulat*) și a ordinii în afacerile regatului (*mamlakat*) sunt fructe ale răspândirii dreptății și ale practicării compasiunii, care ne este cerută nouă de către Creator (...). Justiția (dreptatea) constă în menținerea fiecărui individ din această lume, fie că este membru al turmei (*re'aya*), slujitor (*mustakhdamin*), oficial-funcționar (*mutaqallidan-i a'mal*), fie însărcinat cu problemele religioase sau seculare (*mubashiran-i umur-i dini va dunyavi*), în propria sa tagmă sau stare socială”⁶⁰.

Aceeași teorie de guvernare s-a aflat și la baza organizării Imperiului Otoman. Așa-numitul *cerc al echității* a fost exprimat însă în modul următor:

„1. Statul este sprijinit de șaria; 2. Șaria este sprijinită de autoritatea sultanului; 3. Nu poate exista autoritatea sultanului fără *askeri*; 4. Nu poate exista *askeri* fără bogăție; 5. Nu poate exista bogăție fără *re'aya*, cea care o produce; 6. Sultanul protejează și menține *re'aya*-ua, impunând justiția; 7. Justiția asigură armonia în societate; 8. Societatea este ca o grădină, iar peretele ei este statul”⁶¹.

Din acest motiv, o datorie principală a sultanului otoman a fost aceea de a avea deosebită grijă ca turma sa, pe care se baza întreaga prosperitate a statului, să nu fie exploatată, spre paguba întregii societăți, de deținătorii de *timare*. Unitățile administrativ-teritoriale otomane (*sangeac*-urile conduse de câte un beg sau bey și *eylayet*-ele – cunoscute în istoriografia românească și sub numele de pașalâcuri –, conduse de către un beglerbeg sau bey al bey-lor⁶²) erau străbătute, de aproximativ patru ori pe an, de inspectori care aveau datoria să-i descopere pe aceia care trăiau pe seama „sărării turme sau raiale a sultanului”. Încercarea timarioșilor de a stoarce de la țăran mai mult decât fusese stabilit de către sultan, era pedepsită aspru.⁶³ Tocmai pentru a se asigura o administrație dreaptă, în fruntea fiecărei provincii au fost numiți un militar și un cleric-judecător. „Bey-ul nu putea aplica vreo pedeapsă

⁶⁰ Citat din al-Ghazali, la A.K.S. Lambton, *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, Londra, 1980, p. 210.

⁶¹ A. Stiles, *op. cit.*, p. 115-116.

⁶² Așadar, termenul de *raia* folosit în istoriografia românească pentru desemnarea teritoriilor cucerite de otomani la nord de Dunăre este impropriu. Populația devenea *re'aya* – turmă a sultanului. Teritoriile erau incluse în unitățile administrativ – teritoriale existente la sud de Dunăre. La început, regiunile Turnu și Giurgiu au fost incluse în sangeacul Nicopole, iar Dobrogea, Brăila, Cetatea Albă și Chilia, în sangeacul Silistrei (toate în eyaletul Rumeliei). În secolul al XVII-lea, Dobrogea, sudul Basarabiei și Ucrainei, precum și „raialele” de la nord de Dunăre au fost organizate într-o provincie deosebită – eyaletul Ocaikov-Silistra, alcătuită din 7 sangeacuri. În 1552 a fost înființat eyaletul Timișoara, iar în 1660, eyaletul Oradea (L.P. Marcu, *Populația autohtonă în cadrul pașalâcurilor și raialelor turcești*, în „Istoria Dreptului românesc”, vol. I, București, 1980, p. 320-323).

⁶³ Unele izvoare istorice atestă faptul că pentru furtul unei singure găini, se putea obține condamnarea la moarte (N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. II, p. 199).

Prof. Dr. Paul Brusanowski

fără a obține mai întâi hotărârea judecătorească a *qadi*-ului, iar *qadi*-ul nu putea personal să execute niciuna din propriile lui sentințe”.⁶⁴

Din acest punct de vedere, modul de organizare a Imperiului Otoman, în epoca de glorie a acestuia, a fost cu mult superior celui din statele aflate în centrul Europei. Spre deosebire de șerbii din Europa creștină, țăranii din Imperiul Otoman nu se aflau sub jurisdicția legală a domnilor lor de pământ. Justiția cădea în sarcina judecătorului local musulman. În comparație cu foștii moșieri creștini care aveau libertatea de a acționa arbitrar, persoanele care dețineau feudele în Imperiul Otoman erau controlate mult mai strict de guvernul central. Legile otomane căutau să asigure capacitatea țării de a sprijini sistemul militar, ceea ce avea ca urmare prevenirea exploatării țăranimii de către feudali, în folosul propriu al acestora. Situația țăranimii balcanice sub dominația otomană nu a fost cu siguranță mai rea, ci probabil ceva mai bună decât sub precedentele stăpâniri creștine⁶⁵. Cei care au avut de suferit după cucerirea otomană au fost tocmai categoriile privilegiate creștine, țăranimea însă a fost transformată în turmă a sultanului⁶⁶.

5. Problema convertirilor la islam și a cripto-creștinilor. Decăderea Imperiului Otoman

Am menționat în prima parte a acestei lucrări existența numeroșilor renegați, de bunăvoie sau prin sistemul *devşirme*, care au contribuit la ascensiunea Imperiului Otoman și la expansiunea acestuia în Europa (ba chiar la cucerirea centrului său, vechiul Constantinopol). Unii din renegații de bunăvoie au sosit în Imperiul Otoman din afara granițelor acestora, astfel că Nicolae Iorga prezintă numeroase exemple de noi otomani de origine croată, germano-austriacă (*Deutsche Türken*), ba chiar și italieni și francezi, intrați în serviciul sultanilor doar din interes de câștig material. În același timp, personajele recrutate prin sistemul *devşirme* au provenit din Balcani.

„Toți aceștia au păstrat caracteristicile raselor lor: maleabilitate sârbească, curaj albanez, încăpățănare bulgărească, finețe grecească. În același timp, ani lungi de școală i-au făcut capabili să trăiască printre turci în poziții înalte, fără ca să apară și să se facă neiușiți ca străini. Unii renegați, vânători de noroc de spița cea mai rea, au reușit să evite chiar și circumcizia; unii au decis Botezul în ascuns al copiilor lor. La moschee mergeau rar, uneori lăsându-se reprezentați de câte un credincios”⁶⁷.

⁶⁴ H. Inalcik, *op. cit.*, p. 203.

⁶⁵ Jean W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*, Seattle, 1994, p. 106-107.

⁶⁶ I. Sakâzov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, Berlin-Leipzig, p. 91, apud Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, București, 1995, p. 39.

⁶⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, III, p. 188.

Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

Afirmația istoricului Nicolae Iorga ar părea surprinzătoare; însă ea se bazează pe documente. De aceea, în finalul acestui material, se cuvine insistat asupra următoarelor chestiuni: a) a existat o politică de convertire forțată la islam?; b) au existat într-adevăr cripto-creștini în Imperiul Otoman?; c) care este cauza unor treceri masive la islam în Balcani?; d) au avut acești renegați, uneori cripto-creștini vreo legătură cu declinul Imperiului Otoman?

În privința unor eventuale convertiri forțate, chiar și numai recensămintele din capitala Imperiului Otoman demonstrează contrariul. În anii imediat următori cuceririi, Mehmet II Fatih a repopulat capitala, colonizând aici (de fapt, deportând – *sürgün*) musulmani și creștini deopotrivă, din toate provinciile imperiului⁶⁸. Astfel, noua capitală a imperiului nu a devenit un oraș în integritate musulman, ci unul cosmopolit. La începutul secolului al XVI-lea, 80,7% din populația provinciilor europene era constituită din creștini, iar 18,8% din musulmani. La Istanbul, creștinii erau în proporție de 31,6%, musulmanii 58,3%, iar evreii 10,2%. La Sofia, musulmanii constituiau 66,4%, la Skopje 74,5%, la Bitolia 75% din populație. Orașul cu cei mai mulți evrei era Salonicul (54,3%; creștinii constituiau aici doar un sfert din populație).⁶⁹ Iar înainte de Primul Război Mondial, din cei 1,1 milioane locuitori ai Istanbulului (cu suburbiile sale), doar 44% au fost musulmani, în timp ce 23% erau greci ortodocși, 18% armeni, 5% evrei și 60.000 rezidenți occidentali⁷⁰.

Precum se poate constata, a existat o populație destul de însemnată de musulmani în principalele orașe ale Bulgariei și Macedoniei, în timp ce în zonele rurale ea a rămas creștină. De fapt, tocmai în aceste orașe a existat o colonizare mai importantă de populație turcică în Balcani.

Pe de altă parte, au existat unele convertiri în masă la islam:

„A încercat Poarta să-i determine pe supușii creștini sau evrei să își schimbe religia și să adopte islamul? Răspunsul nu poate fi decât nuanțat: sultanii nu au instaurat, se pare, o politică de islamizare a nemusulmanilor. Este adevărat că bosniacii și chiar o parte din albanezi au sfârșit prin a deveni musulmani, păstrându-și în continuare limba. Mai târziu, un grup mic de români din Macedonia Orientală, meglenio-românii, va trece la islam, păstrându-și și ei limba. În Asia, georgieni vor îmbrățișa și ei islamul, probabil în secolul al XVII-lea. În fine, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, un mic grup de evrei a trecut la islam, în urma tulburărilor religioase care au agitat comunitatea, în timp ce convingerea religioasă mai mult decât îndoielnică a unor creștini va favoriza trecerea la un islam heterodox.

⁶⁸ André Clot, *Mahomed al II-lea, Cuceritorul Bizanțului*, Editura Artemis, București, f.a., p. 61-63.

⁶⁹ Peter Sugar, *op. cit.*, p. 50-55.

⁷⁰ Rudolf Grulich, *op. cit.*, p. 11.

Cu siguranță Poarta nu putea fi acuzată de a fi dus o politică de turcizare masivă sau de islamizare forțată [...]. De fapt, sultanul nu avea niciun interes să convertească masele creștine, din moment ce trecerea la islam însemna oprirea plății unei taxe de 25 de aspri, datorată de orice cultivator creștin (*ispence*), și a capitației. În secolul al XV-lea, totalul celor două taxe era egal cu cel puțin 2 monede de aur (7,14 g). [...] În 1500, imperiul număra 894.432 cămine creștine: Poarta nu putea să piardă anual aproximativ 2800 kg de aur, iar ea se arăta atât de puțin interesată de islamizarea creștinilor, încât deseori continua să perceapă *ispence* de la creștinii renegați. Faptul este atestat de anumiți recenzori otomani⁷¹.

Convertirea în masă a albanezilor și a bosniacilor a fost analizată de istorici, fără să se ajungă la un rezultat acceptat de către toată lumea. Majoritatea consideră că bosniacii musulmani de azi provin din convertirea la islam a numeroasei populații slave, de credință eretică bogomilă (persecutată de Ungaria, înainte de cucerirea otomană)⁷². Totuși Peter Sugar, analizând recensămintele otomane din Bosnia dintre anii 1520-1530, a observat că populația din Sarajevo era 100% musulmană, în timp ce în întreaga provincie, musulmanii constituiau doar 46% (în 1489 ei constituiseră în provincie 18,4%). Dat fiind faptul că bogomilii populau în special mediul rural al Bosniei, Sugar concluzionează:

„Poate fi perfect adevărat că pe parcursul timpului, marea majoritate a bogomililor, paulicienilor și a altor «eretici» să se fi convertit la islam, dar totuși este puțin probabil că ei au constituit vârful de lance al convertirii⁷³”.

În privința Albaniei, Edwin Jacques a considerat că majoritatea celor care s-au convertit au avut motive economice (de a se elibera de prestarea unor taxe), dorind astfel să scape de discriminarea economică și fiscală (în special în secolul al XVIII-lea). Pe de altă parte, același istoric a atras atenția și asupra „caracterului decadent” al creștinismului albanez (impus populației în două limbi străine: greacă, în sud, și latină, în nord). Referitor la interesele materiale pentru convertirea la islam a albanezilor, următorul citat este deosebit de semnificativ:

„Albanezii întotdeauna, ca și acum, atunci când au fost puși în fața a două alternative, anume interesul material și treburile religioase, au ales prima alternativă. Religia, mahomedanismul, ca și creștinismul de altfel, nu a prins niciodată destule rădăcini în inimile albanezilor, astfel ca rațiunea

---

⁷¹ Nicoară Beldiceanu, „Organizarea Imperiului Otoman (secolele XIV-XV)”, în *Istoria Imperiului Otoman* (Ed. Robert Mantran), p. 118-119.

⁷² Stanford J. Shaw, *op. cit.*, p. 55.

⁷³ Peter Sugar, *op. cit.*, p. 54.

Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

religioasă să fie mai mare decât interesul material. Convingerea religioasă a albanezilor a fost și este și acum doar un mijloc, decât un țel final. Schimbarea religiei, până în zilele noastre, nu a fost făcută din convingeri interioare. Motivul convertirii trebuie căutat în altă parte. Doar cei orbi nu pot vedea acest motiv. Arhiepiscopul Fan Noli a analizat perfect psihologia națiunii noastre, când a afirmat că în Albania «avem patru religii diferite care nu au prins rădăcini în inima unui popor păgân»⁷⁴.

Peter Sugar a atras însă atenția asupra faptului că în cea mai mare parte, „convertirea albanezilor constituie un fenomen de secol XVII; anterior chiar și majoritatea timarioșilor au fost creștini. Tocmai de aceea, primele convertiri ale albanezilor trebuie să fi avut un caracter «voluntar»”⁷⁵.

Totodată, Sugar a atras atenția asupra religiozității populare existente în Balcani, atât în rândurile creștinilor, cât și ale musulmanilor:

„Conform studiilor antropologice și sociologice despre ortodocșii greci și slavi din Balcani, există un fenomen paralel cu cel discutat în legătură cu islamul. Și în cazul acestora (ortodocși greci și slavi – n.n.), găsim lipsa unei educații religioase adânci, neînțelegerea rezultată de aici a dogmelor de bază, supraviețuirea unor rituri păgâne legate de fertilitate, sănătate etc., toate acestea într-un mediu care nu s-a schimbat odată cu acceptarea creștinismului... , apoi marea diviziune între clerul superior și cel inferior și nemulțumirea față de autoritățile care au fost identificate ca fiind mai legate de Biserica oficială. Toate acestea au dus la includerea a destule rituri, obiceiuri, superstiții și credințe păgâne, care au creat o cultură și o religie populară, ale căror rămășițe sunt și astăzi vizibile în obiceiurile popoarelor balcanice.

Multe din aceste rituri și credințe au fost universale. Oamenii de pretutindenii au fost interesați de ploaie, de timpul potrivit al anului, de fertilitate și de alți factori de bază ai vieții rurale primitive, în care toți căutau încontinuu să se asigure că totul se petrece în mod propice, creând astfel spirite și demoni etc., care, în cazul unui comportament corect, vor fi favorabili acelor care depind de bunăvoința lor. Iar dacă ținem cont de faptul că aceste obiceiuri legate de credințele de bază, că angoasele și comportamentul au fost doar parțial turcice și islamice, fiind de fapt preluate de aceștia de la locuitorii greci ai Asiei Mici în timpul secolelor în care s-a desfășurat acolo acea *viață de frontieră*, atunci similitudinile dintre unele aspecte ale religiei populare practicate de musulmani și de creștini deopotrivă nu ne mai surprind”⁷⁶.

⁷⁴ Edwin E. Jacques, *op. cit.*, p. 235.

⁷⁵ Peter Sugar, *op. cit.*, p. 52.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 52, 54.

Prof. Dr. Paul Bruslanowski

Desigur, Sugar admite că „creștinii au avut unele ritualuri și credințe pe care musulmanii nu le-au avut – sau se presupunea că nu le au. Între acestea, cele mai importante au fost cultul sfinților, folosirea icoanelor și Botezul”⁷⁷.

Și totuși... În planul legăturilor interumane au avut loc interesante interferențe de datini între creștini și musulmani. Rituri ale populației islamice din Balcani au cuprins și practici creștine, precum Botezul sau cultul sfinților⁷⁸. Pelerini musulmani se închinau la mănăstirile ortodoxe, sărutând moaștele sfinților⁷⁹. De asemenea, unii creștini participau la procesiuni populare musulmane⁸⁰. Documentele atestă faptul că musulmani din nordul Albaniei își botezau copiii la preoți catolici, se cununau în biserici creștine și se înmormântau tot după ceremonial creștin.

„Puterile supranaturale puse în mișcare de ritualul creștin puteau totuși să fie adaptate de musulman; de exemplu, Botezul ar fi putut să ofere o siguranță suplimentară copiilor musulmani, ori farmecele făcute de creștini puteau fi considerate ca având efect bun și de către musulmani... În fața acelorăși nenorociri, precum secetă prelungită sau epidemii, creștinii și musulmanii se puteau ruga împreună, ba chiar să participe la aceleași procesiuni religioase”⁸¹.

În special Botezul

„a fost considerat ca o formă magică de protecție împotriva pericolelor materiale sau abstracte. Sinodul albanez a făcut referire la această chestiune și a condamnat obiceiul anumitor *turci* de a-i duce pe copii la biserică «nu pentru a-i face creștini, ci pentru a le asigura sănătate corporală, pentru a-i apăra de epilepsie, pericolele aduse de vrăjitorie, ba chiar și de lupi»”⁸².

Această toleranță (sau indiferență ori promiscuitate?) confesională pare să fi fost tipică pentru întreaga regiune, deoarece au fost cazuri chiar și în Ragusa catolică (azi Dubrovnik) de înmormântări a unor catolici de către preoți ortodocși⁸³. Rapoartele episcopilor catolici din Kosovo către Sf. Scaun, din

⁷⁷ *Ibidem*, p. 52-53.

⁷⁸ Stefan Rohdewald, „«Der heilige Sava und unsere Muslime» – Albanische, türkische bzw. muslimische Verehrung christlicher Heiliger aus serbischer und bulgarischer Perspektive (20. Jahrhundert)”, in *Christen und Muslime...*, p. 155-161.

⁷⁹ F.W. Hasluck gave many examples in his work. F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, I, Oxford University Press 1929, p. 63-75.

⁸⁰ Jean W. Sedlar, *op. cit.*, p.190.

⁸¹ Hasluck, *op. cit.*, p. 63.

⁸² Luca Maiocchi, „The Coexistence of Catholic and Muslim Communities in 18th Century in Kosovo”, in *Christen und Muslime...*, p. 108.

⁸³ Heinrich Felix Schmid, „Konfession und Nationalität in Südosteuropa”, în *Österreichische Osthefte*, 5, 1963, p. 103.

Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

secolul al XVIII-lea, sunt deosebit de interesante, deoarece indică o situație religioasă destul de ciudată. Tânărul arhiepiscop de Skopje, Matija Masarek, a raportat că în timpul vizitelor sale pastorale a fost rugat să intre chiar și în sate locuite de musulmani:

„După ce ne-au dus în satele lor și ei constatau că prezența noastră nu aducea îmbunătățire bolnavilor lor, nu ne dădeau nicio plată, ci se uitau la noi cu ochi mânioși. Dacă însă bolnavii o duceau mai bine, ei nu puneau acest fapt pe seama Sf. Evanghelii și nici pe seama puterii lui Iisus Hristos, al Cărui Sfânt Nume nici nu puteau să-l audă, ci pe virtutea preoților... Dacă vreun îndrăcit sau vreo persoană afectată de vreo boală își revine, ei spun că acei demoni sau acele boli erau de natură creștină, astfel că viedecarea ar trebui să vină prin rugăciuni ale preoților creștini”⁸⁴.

Folosirea simbolurilor sau moaștelor creștine a fost larg răspândită printre musulmanii din Balcani:

„Thomas Smith a scris la sfârșitul secolului al XVII-lea cu privire la folosirea superstițioasă a simbolurilor și textelor creștine de către turci: «mulți dintre ei, în pofida zelului lor pentru Mahomed și pentru religia înființată de acesta, păstrează nu doar o opinie favorabilă și plină de cinste față de Mântuitorul nostru, ci își pun și un fel de încredere în folosirea Numelui Lui ori a cuvintelor Evangheliei, deși toate acestea par în modul simplei superstiții. Astfel, amuletele lor, pe care le numesc *chaimaili* (un fel de bucațele mici de hârtie de două sau trei degete lățime, înfășurate în bucăți de mătase) conțin mai multe rugăciuni mici sau versete din Coran, alături de cercuri și alte figuri în care sunt scrise sfântul și cinstitul Nume al lui Iisus, ori chipul Crucii ori primele cuvinte ale Evangheliei Sf. Ioan ș.a.».

Georgewicz, un croat care a trăit 13 ani în captivitate printre turci menționează acest obicei încă într-o epocă și mai timpurie... În epoca în care acest autor și-a redactat scrierile (domnia lui Suleyman I Magnificul, 1520-1566), armele turcești au fost folosite în special împotriva creștinătății; este greu de a rezista la concluzia că farmecele (amuletele) creștine au fost utilizate în mod expres pentru a elimina pericolul venit de la creștini de pe câmpul de luptă...

De altfel în Creta, chiar și în timpul revoluției din anul 1897, musulmanii credeau că dacă poartă asupra lor amulete creștine, gloanțele creștinilor nu îi vor putea atinge”⁸⁵.

⁸⁴ Luca Maiocchi, art. cit., p. 106.

⁸⁵ F.W. Hasluck, *op. cit.*, p. 34-36.

Prof. Dr. Paul Brusanowski

Deosebit este și fenomenul *bektaş*-ismului, „această interesantă rezultată a fuziunii de idei și credințe creștino-musulmane” și care promova „frăția între oameni, indiferent de religie, rasă și condiție, cultul sfinților creștini și al Fecioarei”⁸⁶.

Potrivit lui Julian Baldick, „*Bektaş*-ismul reprezintă o aripă extremistă a sufismului, având elemente creștine, bazându-se pe foști creștini convertiți la islam, și implementat pe un sol creștin. Într-adevăr, s-ar putea considera că practicile și credințele *bektaş*ilor îi îndepărtau atât de sufismul propriu-zis, cât și de islam”⁸⁷. *Bektaş*-ismul a fost desigur o credință musulmană,

„însă de o natură interioară atât de eclectică, încât a făcut posibil pentru creștinul mai simplu din Asia Mică sau din Albania să reconcilieze vechile sale credințe și practici cu un nou mediu social, în care acceptarea exterioară a islamului părea să fi devenit necesară. Nu doar greci sau albanezi creștini, ci și mulți dintre urmașii milioanele de turci care în trecut fuseseră creștini nestorienii au putut în acest mod să fie atrași în sistemul *Bektaş*”⁸⁸.

Aceste exemple ne conduc la problema cripto-creștinilor. Existența acestora este atestată încă de la începutul emiratului otoman:

„Prima mențiune bine atestată a cripto-creștinismului în țările de sub dominație otomană datează din 1338, opt ani după căderea cetății Niceea din Anatolia (azi Iznik – P.B.). În acel an, locuitorii creștini din Niceea, care se convertiseră la islam, dar ulterior s-au căit, au apelat la patriarhul de la Constantinopol, Ioan XIV, întrebând dacă Biserica va avea bunăvoința de a-i primi înapoi în sânul ei și să le ierte păcatele. Patriarhul a răspuns că Biserica îi va accepta în cazul în care își vor mărturisi în mod public pocăința și vor suferi consecințele, fiind cinstiți apoi ca martiri. Cât pentru aceia care se vor teme de pedeapsă și nu vor îndrăzni să-și mărturisească credința creștină în public, ci doar în taină, Biserica îi va mântui, dacă se vor strădui să țină, în măsura în care va fi posibil, poruncile lui Dumne-

---

⁸⁶ M. Maxim, *op. cit.*, p. 179, și n. 65-66 de la p. 191. „*Bektaş*-ismul, la fel ca și alevismul sau vechiul *Kızılbaş*, constituie un exemplu de sincretism religios și își are denumirea de la sfântul popular *Hacı Bektaş Veli*, un derviș turc aparținător unor triburi turcomane, care a venit în Anatolia din Khorasan (provincie din Iranul de Est – PB) ca imigrant aflat pe fugă din fața invaziei mongole din jurul anului 1230. Acest derviș nu a fost un teolog, ci un mistic și, potrivit tradiției, un vindecător. Deși musulman, nu a renunțat la vechile practici și obiceiuri din Asia Centrală, ci a continuat sub chipul unui islam ortodox, practici sociale și religioase ale vieții turcice vechi, combinate cu un sistem mistic influențat de cunoscutul sufist din Asia Centrală, Ahmet Yesevi” (Domma Michail, „*Bektashism (Bektaşilik) in the Balkans and in Western Thrace: Historical Background and Ethnographic Observation*”, in *Christen und Muslime...*, p. 114-115).

⁸⁷ Julian Baldick, *Mistical Islam: An Introduction to Sufism*, London, 1989, p. 170.

⁸⁸ John K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London, 1994, p. 215-216.

Rolul convertirilor la islam în constituirea statului otoman

zeu. Dușmanii vor putea fi atunci stăpânii creștinilor, dar nu și ai sufletelor acestora”⁸⁹.

Studiul lui Stavro Skendi prezintă și alte numeroase mărturii despre cripto-creștinism în Creta, Cipru, Grecia și celelalte state balcanice, insistând și asupra modelului de religiozitate și a cauzelor acestui fenomen:

„Ce credințe și rituri au păstrat cripto-creștinii din Cipru? Ele au fost aproape aceleași, atât în cazul celor proveniți din catolicism, cât și a celor convertiți de la ortodoxie. Ei și-au botezat și miruit copiii înainte de circumcizia musulmană. Pe lângă numele musulman, le-au dat un nume creștin, pe care l-au păstrat în mare taină. Au postit și li s-a acordat chiar și Împărtașania. S-au căsătorit după ambele rituri: musulman și creștin. De regulă miresei musulmane i se cerea să devină cripto-creștină și să primească Botezul. Ei mergeau la moschee, dar și la biserică. Pe patul de moarte primeau ultima consolare de la confesiunea creștină, și apoi își dormeau somnul de veci într-un cimitir musulman”⁹⁰.

Edwin Jacques menționează faptul că autoritățile bisericești, atât ortodoxe, cât și catolice, au fost conștiente de existența cripto-creștinilor. Uneori atitudinea oficial-bisericească a fost tolerantă, alteori nu. În sudul Albaniei (cu populație ortodoxă), conștiința religioasă pare să fi fost deosebit de laxă, precum afirma soția ambasadorului britanic la Istanbul în 1717:

„Acești oameni, trăind între creștinism și mohamedanism și nefiind destul de capabili să înțeleagă controverse, declarau că nu sunt în stare să judece care religie e mai bună și, ca să fie siguri că nu resping adevărul, urmau cu prudență ambele. Ei mergeau la moschei vineri și la biserică duminica, spunând ca o scuză că la Judecata de Apoi vor fi siguri de protecția profetului adevărat, dar că nu erau capabili să determine în această lume care era acesta”⁹¹.

Situația a fost diferită însă în nordul Albaniei, locuit de catolici.

„Acolo, creștinii de taină sau *laramani*-i mergeau la biserică numai atunci când îndrăzneau. Ei îi rugau în secret pe preoți să le asculte Spovedania și să le ofere Împărtașania. Arhiepiscopii din Skopje, elastici în aceste circumstanțe, le-au permis preoților să administreze Tainele bisericești acestor creștini ocuți... Această elasticitate a continuat până în anul 1703,

⁸⁹ Stavro Skendi, „Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans”, în *Slavic Review*, an. XXVI, 1967, nr. 2, p. 228.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 230.

⁹¹ Edwin Jacques, *op. cit.*, p. 228.

Prof. Dr. Paul Brusanowski

când papa de origine albaneză, Clement XI (1700-1721), a impus o abordare diferită. L-a trimis pe arhiepiscopul de Antivari (mai târziu Tivar, azi Bar) într-o vizită pastorală la comunitățile albaneze; a primit apoi raportul despre bisericile distruse și altarele profanate. Pentru a descuraja ulterioare convertiri la islam, papa a convocat al doilea sinod al episcopilor albanezi, sub conducerea arhiepiscopului de Antivari. Acolo s-a decis că Împărtășania trebuia refuzată acelor creștini care vor fi păstrați doar în inimă religia lui Hristos, refuzând însă să o mărturisească public, urmând obiceiurile turcilor și acceptând nume musulmane. O enciclopedie ulterioară a lui Benedict XIV, din 1 august 1754, a reconfirmat această decizie. Arhiepiscopilor, episcopilor, preoților și misionarilor albanezi li s-a interzis să permită catolicilor să ia nume musulmane, indiferent de motiv, inclusiv scutirea de taxe⁹².

În loc de concluzie

Din cele prezentate s-a putut constata faptul că situația populației creștine din Balcani nu a fost imposibilă sub dominația otomană. Diferitele etnii au conviețuit la început în pace, fiind apărate de un organism statal care garanta liniștea și buna ordine. În epoca sa de maximă glorie, Imperiul Otoman a încetat să mai fie un stat turc. Bazat pe un sistem politic interesant, a fost un stat multietnic și pluriconfesional, cu un grad mare de toleranță, bazat însă pe doctrina islamică despre stat, doctrină care constituia liantul pentru păstrarea sistemului unit.

Întrebarea care se pune atunci este cum de s-a ajuns la situația din epoca modernă, caracterizată de lupte și masacre între popoarele balcanice. Problema este deosebit de importantă. În presa occidentală, zona balcanică a fost deseori descrisă drept butoiul de pulbere al Europei. Crizele bosniacă și kosovară își au originile tocmai în secolele de declin ale Imperiului Otoman, care au început în Balcani mult mai timpuriu decât în provinciile Orientului Apropiat.

În mod paradoxal, unul din motivele decăderii societății otomane rezultă din acel sistem al demnitarilor otomani proveniți din mediul balcanic creștin. Odată ajunsă tabăra *devşirme* la putere, sultanii nu au mai dispus de posibilitatea de a-i opune pe renegați și pe aristocrații turci unii împotriva altora. Mai mult decât atât, Iorga a considerat că declinul în care a intrat Imperiul Otoman își avea originile „din germenii pe care-i aduseseră tocmai renegații, din vechiul mediu moral creștin: intriga grecească, trădarea sârbească, aviditatea bulgară, încăpățânarea albaneză”⁹³. Nici nu este de mirare că pervertirea conștiinței religioase a dus și la corupție economică.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ N. Iorga, *Istoria statelor balcanice ...*, p. 37.

Sistemul de organizare al statului otoman s-a pervertit. Mita a devenit politică de stat, urmarea fiind slăbirea generală a statului. *Cercul echității* s-a rupt. Puterea centrală nu a mai putut menține ordinea și legalitatea. Armata de ieniceri a început să asculte tot mai puțin ordinele venite de la centru, astfel că la marginile imperiului, autoritatea sultanului s-a diminuat. Autonomia locală sătească a încetat să mai fie respectată. Numeroși țărani și-au părăsit satele, s-au alăturat păstorilor care cutreierau munții, alcătuind împreună cete de haiduci, temute chiar și de armata otomană. Puterea centrală a încercat să se folosească de aceste cete de haiduci, colonizându-le în sate (în special în Bulgaria) și acordându-le o situație juridică specială. Însă alte cete haiducești și-au păstrat independența, s-au unit, formând adevărate uniuni tribale nomade (în special în Serbia, Bosnia și Albania). Mediul geografic muntos le-a accentuat caracterul, capacitatea de luptă, supunerea necondiționată față de conducătorul de ceară. Frățiile de sânge și de cruce au dobândit un rol deosebit în organizarea acestor societăți tribale. S-a constituit de asemenea o mitologie istorică, cu eroi naționali. Pentru poporul sârb, bătălia de la Kosovo Polje din anul 1389 a jucat un rol covârșitor, elementul central fiind nu înfrângerea turcilor, ci reușita soldatului sârb de a-l ucide pe sultanul Murad I. Repetarea acestui act de răzbunare a devenit un țel pentru toți luptătorii sârbi. Tot la fel, figura lui Skanderbeg a obținut un loc central în mitologia albaneză. Ba mai mult, după 1750, albanezii au reușit aproape să constituie formațiuni politice independente, sub forma pașalâcurilor de la Skoder și Ianina. Acestea au devenit aproape state în stat (asemănătoare celor ale *dey*-ilor din Orientul Apropiat și Africa de Nord), refuzând să se subordoneze sultanului, întreținând chiar relații diplomatice cu puterile străine. Ele au fost recucerite de armata sultanului abia în 1822 (Ianina) și 1831 (Skoder). Astfel, în Peninsula Balcanică au apărut două tipuri de societate. Zona muntoasă din Bosnia, Herțegovina, Muntenegru și Serbia de vest, din munții Pind și din Albania de nord și centrală a constituit o „zonă culturală patriarhală” (ruralizată, cu uniuni tribale), în timp ce Macedonia centrală și de sud, Tracia și Bulgaria, o „zonă veche balcanico-bizantină”, cu o viață urbană destul de dezvoltată⁹⁴. Locuitorii zonei culturale patriarhale erau caracterizați prin disponibilitatea pentru luptă, nesupunere, perfidie, șiretenie, inventivitate, dorință de cunoaștere. Astfel, în vestul Peninsulei Balcanice, prin dezvoltarea din ce în ce mai mult a *culturii eroilor naționali*, s-au creat premisele formării națiunilor „moderne”⁹⁵.

⁹⁴ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 32, nota 114.

⁹⁵ H. Michael Miedling, „Patriarhalische Mentalität als Hindernis für die staatliche und gesellschaftliche Modernisierung in Serbien im 19. Jahrhundert”, în *Südostforschungen*, an. L, 1991, p. 169, nota 20.

Prof. Dr. Paul Brusanowski

În paralel cu aceste procese, a avut loc și intervenția puterilor europene, în special a austriecilor și rușilor. În cursul războaielor austro-turce, Habsburgii au invitat un mare număr de sârbi să colonizeze teritoriile din Croația și sudul Ungariei (regiunea Voievodina). Această mișcare de populație a dus la o modificare a structurii demografice, atât în Kosovo (unde albanezii au rămas majoritari – patriarhia de Ipek a fost desființată), cât și în Banat, Croația și sudul Ungariei. Astfel s-au pus bazele unor viitoare confruntări etnice în Croația. Iar în ceea ce privește Rusia, primul amestec important al acesteia în politica din Balcani a avut loc în anul 1774, când, în urma unui război ruso-austro-turc (1768-1774), țarina Ecaterina a II-a a obținut, prin tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi, dreptul de protectorat asupra creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman. După acest an, istoria popoarelor din Balcani este strâns legată de politicile imperiale austriece și rusești.